

TEKSTLÅN I HAMSUNS *BJØRGER*

Olav Solberg, Høgskolen i Telemark

I den sjølvbiografiske forteljinga "Spelemanns-emne" (1896) skildrar Rasmus Løland ein ung forfattarspire som slit med å stå fram som original og nyskapande. Det er ikkje lett: "Alt han hadde lese og drøymt yver bøkene hadde lurt seg ned i pennen, so han aldri viste ordet av det. Synnøve og Marit og Øyvind stakk hovudet fram paa dei underlegaste stader".¹ Løland var sjølv sagt ikkje aleine av forfattarar i siste del av 1800-talet om å oppleve Bjørnsons dominerande plass i litteraturen som eit problem. Men overfor ei kraft som Bjørnson kunne ein fersk forfattar også innta ein underkastande posisjon, og åpent vedkjenne seg påverknaden frå den store meisteren.

Det er dette Hamsun gjer i *Bjørger* (1878), det tredje av den unge Hamsuns litterære arbeid (etter kjærleiksforteljinga *Den Gaadefulde* og det episke diktet "Et gjensyn"). Som Rolf Nettum har vist, gjer bjørnsonpåverknaden seg gjeldande fleire stader i boka, og på fleire måtar: "Knud Pedersen har lest, eller forlest seg på, Bjørnsons bondefortellinger [...] de første kapitlene vrimler av bjørnsonske vendinger".² Andre forfattarar som tydeleg har inspirert Hamsun da han skreiv *Bjørger*, er Kristofer Janson og H. C. Andersen.

Bjørger er ei bondeforteljing med sjølvbiografiske trekk, og dessutan ei bok som i personkonstellasjonar, motiv og tematikk peikar framover i forfattarskapen. Hovudpersonen Bjørger mister tidleg både mor og far (mora døyr av sjukdom, og faren henger seg på låven), og guten veks opp hos fosterforeldre. Den merkelege bror hans og alter ego, Thor, døyr også i ei ulykke. Bjørger skil seg ut frå bygdefolket både ved at han er meir intelligent enn dei fleste, og ved at han drøymmer om å bli diktar. Han forelskar seg i den vakre og rike Laura Moe (det same fornamnet hadde dotter til handelsmann Walsøe på Tranøy, der Knut Hamsun arbeidde som handelsbetjent 1874-1875). Men etter ulykkelege kjærleiksforviklingar der begge piner den andre, døyr også Laura. Så dreg Bjørger ut i verda, utan band til heimbygda.

¹ Løland 1896, s. 57-58.

² Nettum 1970, s. 27-28.

Av Bjørnson har Hamsun lånt lærarfiguren Gudbrand Aasen, ein yngre slektning av Bård skolemester. Men når Gudbrand blir gammal og sluttar i læraryrket, kjem det ein ny lærar i staden, "med alskens nyhed i al maaden" (s. 120). Den nye læraren er ein typisk seminarist slik vi møter han i norsk litteratur i siste del av 1800-talet, dvs ein halvstudert oppkomling som slår om seg med framandord han ikkje skjønar, og som likar å imponere dei som kan enda mindre enn han sjølv. Han har ingen sentral plass i boka, men det er likevel tydeleg at det også her dreiar seg om eit lån. Hamsun trekker på heimleg tradisjon - nærmare bestemt bygger framstillinga av seminaristen på Asbjørnsens portrett av skolemeisteren i huldreeventyret "En søndagskveld til seters" (1848). Det er sjølv sagt ikkje noko merkeleg at Hamsun har lese Asbjørnsens huldreeventyr, minst av alt dei med tilknytning til Gudbrandsdalen. Dessutan vart Asbjørnsens tradisjonssinnsamling i dalen rekna som ei minneverdig hending og vart sjølv ein del av lokaltradisjonen - noko som dei fleste dølar hadde høyrte om.

Handlinga i Asbjørnsens forteljing foregår i Gudbrandsdalen, på fjellet mellom Sel og Østerdalen. Forutan vakre budeier og staute skyttarar treng Asbjørnsen eit par latterlege figurar som kontrast, og skolemeisteren fyller ei slik komisk kontrastrolle. Modellen er den kjende læraren, forteljaren og tradisjonssamlaren Hans Hansen Pillarviken (1798-1863) som var svært nyttig for Asbjørnsen, men som han likevel henger ut på ein temmeleg ekkel måte.¹ I huldreeventyret spelar skolemeisteren ei ikkje uvesentleg rolle. Noko av det som karakteriserer han, er "den affekterte måte, hvorpå han snerpet sin munn sammen, når han talte" og ikkje minst behovet for å vise fram kva han kan, særleg om geografi. I møtet med Asbjørnsen og den engelske reisekameraten Sir John Tottenbroom (han heitte i det verkelege livet Sir Meason Laing, og kjem heller ikkje godt frå seterturen), seier skolemeisteren bl. a.:

Å [...] nå kan jeg sandelé begripe, det er reisende menn fra fremmede lænder! Måskje fra Engeland eller Frankrige, eller kanskje vel endog fra Spanien; ti her var en greve derfra i fjor [...] så denne verdige mann er fra det britiske rige? [...] Er han reist hertil vannveien over det betydelige hav som kalles

¹ Mørkhagen 1997, s. 49-55.

Nordsjøen, eller har han reist landveien gjennom Frankrig, Holland, Tyskland, Danmark og Sverige, og hvilke ærender har han her i landet med forlov, at jeg er så nåsåvis at spørge?¹

Som Asbjørnsens komiske forbilde blir Hamsuns skolemeister presentert som ein av dei som ”snerpe med munden bare der kommer et bagvendt ord eller to,” og han ordlegg seg i liknande vendingar:

Jeg kunde svare dig paa ikke mindre end fire slags sprog paa dette [...] for du var værd at sendes til Færøerne, som ligger selvfølgelig naturligvis i Europa, men bortenfor England – ah, det brittiske rige, skulde jeg sagt [...] du skulde ikke bo paa Guds grønne jord, men paa disse øerne, jeg nævnte, som ligger i en temmelig betydelig breddegrad, hvis fire sider ere omsuset af Atlanterhavets vande [...] du sætter pletter paa en som ikke er din ligemand [...] det kunde sømme sig for en anden graasidet, hvilket jeg ikke har villet sagt, men nævesid – ah, næsevis -, at modtage sligt.²

Handlinga i *Bjørger* foregår i Gudbrandsdalen, ”tydeligvis i Ottadalen der H. var i konfirmasjonstiden”,³ og dette kan ha gjort det naturleg for Hamsun å gripe til Asbjørnsens velkjende tekst med handling i den gudbrandsdalske fjellheimen. Men det avsnittet i romanen som mest tydeleg vitnar om Hamsuns opphav, er eit langt episk dikt på dølemål, ”For tak og sleet”, som hovudpersonen skriv fordi ”han likte, at dundre op for sin lille verden i dalen; at vise den, at han dog var levende; at han levede et højere liv, end de forstod” (s. 90).

Diktet består av 28 strofer. Kvar strofe har 6 linjer med 4 trykk, og rimstillinga er a – b – a – b – c – c, med veksling mellom kvinnelege og mannlege rim i dei 4 første linjene og gjennomført kvinnelege rim i dei 2 siste. Strofefroma er mykje brukt i eldre salme-, dikt- og visetradisjon (Brorson, Dass, Engelbretsdatter, Oehlenschläger, Brun, Hanson).⁴ Også Edvard Storm har dikta i dette versemålet: ”Stærkodder. En Klub Sang”. Storms vise om Sterkodder er skriven på

¹ Asbjørnsen 1949, s. 15-16.

² Hamsun 1981, s. 121.

³ Nettum 1970, s. 301.

⁴ Lie 1967, s. 526-527.

dansk, så det er snarare Storms døleviser på gudbrandsdalsmål som utgjør føresetnaden for Hamsuns tekst i teksten, evt også Stockfleth og mindre kjende gudbrandsdølar som skreiv på målføre.

Diktet åpner med å slå fast at situasjonen er både vonlaus og framtidslaus for hovudpersonen, der han går og vantrivst heime hos foreldra. Mora gret og uroar seg, faren er gretten og sur, (teneste)jenta lappar fillete klutar og gjetarguten gneg på eit bein. Han kjenner seg tvinga til å ta ordet og "taalaa":

Mor mi ho myklas aa far min hejn grejn,
førkja ho sat aa lappa ej flysse,
gjelltguten sat aa gnog paa ejt bejn,
katten laag aa vallt som ej klyse;
da laut e taalaa, e kunn ikje teja;
kjæften va frosse, men tonga mi kleja.¹

Kort fortalt går handlinga ut på at Henning, hovudpersonen i diktet, forlet heimen i sinne og fortvilning. Han tenkjer først på å reise til kjærasten – Maria heiter ho – men oppi lia høyrer han ein merkeleg låt. Det viser seg å vere ei anna jente, dotter til "likaste kræmmarn i granbygde vor". Ho har slått seg stygt så ho ikkje kan gå, og etter ein del fram og tilbake må Henning med mykje slit bere henne heim. Så blir dokteren bodsend, jenta kviknar til, og Henning blir invitert til å overnatte. Lengre reise blir det ikkje for Henning, og det er ikkje nødvendig heller – for han gifter seg med kremmardottera Rønnaug! Dermed har han fått løn for (harde) tak og (hardt) slit – slik tittelen på diktet kan oppfattast. Henning oppsummerer situasjonen på denne måten, etter at gamlekjærasten er død og Rønnaug og han har slått seg i lag:

Røjnnog æ mi aa ho Marja ha sturta;
dæ fækk e atpaa for kvandagsle slet.
Naa æ e gla aa dæ-æ sjeilda e furta.
Røjnnog-a livi mæ storslagje vet
Ongejnn lyt lye aa freiste aa højre-o
ejlla, saa jaggu skjær ho taa døm øjro!²

¹ Hamsun 1981, s. 90.

² Hamsun 1981, s. 96.

Det er mogleg å sjå ein opprørs- og frigjeringsvilje i diktet som svarar til tematikken i romanen,¹ og ein kan trekke parallellar mellom den gråtande mora i diktet og Hamsuns eiga mor, mellom den gretne og sinte faren og Hamsuns far, og truleg også mellom dottera til handelsmannen og Laura Moe i romanen, som Bjørger forelskar seg i. Elles er det blitt hevda at *Bjørger* særleg står i gjeld til *ei* av Bjørnsons bondeforteljingar, *Arne*, (1859), og at diktet "Undrer mig paa hvad jeg faar aa see" ligg til grunn for Hamsuns "For tak og sleett".² Men dette er misvisande. Det er nok tale om utlengt i begge dikt, men lengten kjem til uttrykk på så forskjellig vis at verknaden nærmast blir motsett.

Eg er samd med Nettum i at "For tak og sleett" er eit humoristisk dikt. Det gjer bruk av språkleg-komiske verkemiddel av den groteske typen, velkjende frå bygdemålsdikt og folkeleg dikting både i Gudbrandsdalen og andre stader. Eit gjennomgåande komisk grep er banning og kraftuttrykk som det finst fleire døme på. Den gamle faren "spytta aa krympta aa bejnna:/"naa ska e brejnnande lære de ejnna!" Henning svarar med eidar av same kaliber, og skjeller ut Rønnaug (som han seinare gifter seg med): "Kaa fan æ dæ volle, di ofyse purke?" Og når dei vel er gifte, tuktar dei ungane på same hardhendte vis som Henning sjølv vart halden i age - dersom ungane ikkje lystrar, "saa jaggu skjær ho taa døm øjro!"

Eit anna komisk grep i "For tak og sleett" er grovkorna, groteske kroppsbilde og samanlikningar mellom menneske og dyr. Vi høyrer at "katten laag aa vallt som ej klyse," "ongjen va snaarraat" og "smørre va gaarraat," dvs stripet (av skitt). Henning vil setje far sin "i kjor" som ein stut, og mora "dat som ej purke i kul/mit uppi likaste dejgkakutraagge". Motivet med kjerringa som hamnar (som ei purke) oppi eit trau, kan Hamsun ha lånt frå den gamle skjemtevisa om kjerringa som ror i eit trau - "Den vonde kjerringa". På 1800-talet var visa kjend i munnleg tradisjon i Gudbrandsdalen, og er skriven opp av Ole M. Sandvik.³ Rønnaug som har slått seg stygt, "laag som ej katte aa stirde paa me," og Henning trur etter ei stund at ho er "dau, som ejn klomp," evt "dau som ejn sau". Elles heiter det at Rønnaug er ei "ofyse purke" og ei "klyse", og når Henning ber henne heim, seier

¹ Larsen 1998, s. 132-133.

² Marstrander 1993, sitert etter Larsen 1998, s. 133.

³ Solberg 1993, s. 223-226.

teksten at han tar "kjøte (kroppen hennes) paa baken". Degraderinga av menneske til dyr og fokuseringa på skitt og fattigdom gjer personane små og komiske, dvs alle bortsett frå Henning som hevar seg opp over dette (og Rønnaug, på slutten av diktet).

Det er elles eit gjennomgåande trekk at personane ikkje har kontroll over verken kropp eller kjensler, og at det er samsvar mellom dei to tinga. Mor til Henning dett som nemnt i koll som ei purke. Faren er i sine kjenslers vald, knapt "vitog", og kan ikkje styre seg, og Henning sjølv er i ferd med å spore av og seier at han må vekk, "ejlla gjerre e me galle", dvs tar livet av seg. I løpet av diktet får vi vite at den tidlegare kjærasten til Henning døyr, og det er ikkje langt unna at det same skjer med Rønnaug. Vi kan seie at dette dystre handlingsforløpet er i tråd med handlinga i *romanen*, men den komiske språkbruken (ikkje nødvendigvis bruken av dialekt i seg sjølv) signaliserer at diktet bør oppfattast kontrastivt og komisk.

Som nemnt er det god grunn til å tru at Storms døleviser (skrivne ca 1771) er ein føresetnad for Hamsuns dikt i *Bjørger*. Storm og andre gudbrandsdalsdiktarar hadde vist at det let seg gjere å skrive dikt på bygdemål om forskjellige emne, ikkje bare komiske – jamvel om skjemteviser og skjemtedikting på prosa var ein viktig del av bygdemålsdiktinga. Tilsynelatande er det ingen av Storms døleviser som kan vere noko *direkte* forelegg for Hamsuns dikt "For tak og sleett". Likevel finst det visse strukturelle likskapar mellom diktet og Storms vise "Skog-møte has Torjer Skjeille". "Skog-møtet" åpnar med at hovudpersonen ikkje orkar å vere heime lenger, men dreg til skogs og møter ei jente som ligg i graset og ventar på han:

Stusle Sondags Qvellen eingaang for mæg va,
Leit va dæ heime læva;
Tytingen va jol, aat Skogen strouk æg sta,
Næverskrukka tok ti Næva.
Knaft æg kommin va ti Ulvhusdalen traang,
Før æg bydja høire naagaa der som saang;
Maale tyktes me,
Dæ æg kjendtes ve,
Akt paa detta lout æg gjeva.¹

¹ Storm 1949, s. 7.

I hovuddrag er handlinga i Hamsuns episke dikt den same som i Storms "Skogmøtet": Ein ung mann mistrivst heime og gir seg ut på vandring i skog og mark. Der møter han meir eller mindre uventa ei vakker jente som ligg i graset – kanskje eit romantisk signal om samanheng mellom natur og menneske – og dette møtet i naturen fører til ein lykkeleg slutt. Men dermed er også likskapen slutt. Hos Storm blir den vakre bygdejenta Kari skildra i hyrdepoetisk stil. Ho er ikkje bare vakrare enn naturen og står *over* den, men naturen – som slett ikkje alltid er vakker i før-romantikken – får sitt preg av henne:

Mossaalændt aa røisaat vakkert æ mæ de;
Ti din Arm æ Himil onde qvart eit Tre;
Kari! nær som du
Intje fins saa tru,
Dal æ styg for mæg aa æille.

I dølevisene ser vi korleis Storm skriv erotisk følsomt – t.d. korleis hovudpersonen i "Skog-møtet" studerer seg sjølv utanfrå og med undring merker seg dei kroppslege reaksjonane som forelskinga vekker i han:

Uta for sæg sjøv mit Sinn ti Laagaa brain,
Knaft æg mit Øire trudde;
Bløe snøggar hel' dæ plæga ti mæg rain,
Okjendt Glæe ti mæg budde.
Kroppen bebra, Hjerta pikka Slag i Slag,
Ælder ha dælivt hel' venta slik ein Dag,
Intje sjøl æg veit,
Kaales Kjærleheit
Up aa ne paa Vete snudde.¹

I Hamsuns bygdemålsdikt leitar vi fäfenget etter erotisk følsomhet! Hovudpersonen i diktet noterer seg rett nok fleire "yndigheder" hos Rønnaug, men på ein nokså handfast måte. Samanlikningane mellom hendene på jenta og halvt ferdigkinna rømme, og mellom brysta hennes og trommeskinn kjem kanskje som overraskande og underleggjerande bilde, men fungerer i alle fall også komisk:

¹ Storm 1949, s. 9.

Ja, e laut værre, e kunn ikkje struke:
haare va yndle aa læppejnn va blaut;
naassejnn var bogje, aa lot se naa bruke;
augo va myrke, i vattn dam flaut;
hænn døm va blaute, som halvkjinna rummo;
bringa va spila, som skjinn paa ej trumme.¹

Kvifor har Hamsun strødd rundt seg med så mange tekstlån i *Bjørger*? Ein grunn kan vere diktarhovudpersonens behov for å gjere opp status over moglege tekstlege inspirasjonskjelder, halde fram for seg sjølv ulike retningar å gå – ikkje bare Bjørnsens bondeforteljingar men også bygdemålsdiktning. Tekstlåna fungerer dessutan som eit slags "name-dropping" og viser lesaren noko av det forfattaren har studert og gjort seg kjend med, og som han kanskje vil bygge på vidare. Men bygdemålsdiktet høyrer ikkje til dette byggetilfanget – det gir tvertimot signal om noko som Bjørger (og Hamsun) har vakse seg gjennom. Like lite som hovudpersonen kjem seg over "dei høge fjell" gir bygdemålet rom for vidtfemnande og moderne skriveprosjekt. Det ville såleis vere uråd å skrive om kjærleikstilhøvet til Laura på same stilnivå som Henning skriv om Rønnaug. Og Storms hyrdepoesi – som bygdemålsdiktet står i eit spenningsforhold til – er heller ikkje gangbar.

¹ Hamsun 1981, s. 96.

LITTERATUR

Asbjørnsen, Peter Christian 1949 (1848): *Norske huldreeventyr og folkesagn*

II. Ved Knut Liestøl, Oslo.

Hamsun, Knut 1981 (1878): *Bjørger*, Bodø.

Larsen, Lars Frode 1998: *Den unge Hamsun 1859-188*, Oslo.

Lie, Hallvard 1967: *Norsk verslære*, Oslo.

Løland, Rasmus 1896: *Emne. Sogor*, Kristiania.

Marstrander, Jan Fr. 1993: *Livskamp og virkelighetsoppfatning. Knut Hamsuns forfatterskap frem mot gjennombruddet*. Ved Lars Frode Larsen, Oslo.

Mørkhagen, Sverre 1997: *Peer Gynt – historie, sagn og "forbandet Digt"*, Oslo.

Nettum, Rolf Nyboe 1970: *Konflikt og visjon. Hovedtemaer i Knut Hamsuns forfatterskap 1890-1912*, Oslo.

Solberg, Olav 1993: *Den omsnudde verda. Ein studie i dei norske skjemteballadane*, Oslo.

Storm, Edvard 1949: *Døleviser*. Ved Didrik Arup Seip, Oslo.